

Állítmány és alany.

Akadémiai fölolvasás.

Második közlemény.

Az állítmány alakjai.

A mondatról alaki meghatározást adtam; az állítmány meghatározása, mely annak csak folytatása, szintén csupán alaki lehet. De azért tudjuk a mondat *jelentését* is, hogy t. i. a lehetséges három lelki művelet egyikét fejezi ki, ennél fogva az állítmány is belsőnk műveletét, eseményét fejezi ki, a külvilágból azonban nem csak eseményt, hanem más dolgokat, pl. tárgyat vagy állatot is jelezhet. Eseményt ebben: *ég!* állatot ebben: *medve!* Főntebb kifogáskép hánytam fel Kicskának, hogy az ő alanya és állítmánya mellett a nyelvtani alakokat nem lehet megmagyarázni, s most én is meggyaráztam az állítmányt a nélkül, hogy csak egy nyelvtani alakra is szükségem lett volna. De ezért különbség van a kettőnk magyarázata között, mert az én felfogásom szerint ha nem szükségesek is az ige különböző alakjai, legalább lehetségesek.

A ragok és mindennemű járulékok kétfélek: egy részük pusztán a beszéd-től függ, vagyis egyenest és csupán a beszélő szemléletétől származik, más részük valamelyik más mondatrészszel is összefügg; az elsők közé tartozik pl. a többes szám jele, mely azt jelenti, hogy a beszélő az illető dologból többet lát, az utóbbiak egyike pl. a helyrag, mely egy cselekvés meglétét is jelzi, vagy az egyeztetés (concordantia) esetei, melyek két mondatrész kölcsönös viszonyára vonatkoznak.

a) Hadd lássuk tehát az állítmány alakjait, még pedig először *ha az állítmány ige.*

Van az igének *módja*. A módok a beszélő lelki működéseit fejezik ki és mind a három lelki tevékenységre kiterjednek, vagyis a tudásra, akaratra és érzelemre. A hallgatóra nézve a beszélő lelki művelete helyett a beszélő előadása, kijelentése van meg a *módban*, ha a beszélő azt mondja, hogy tud valamit, a hallgató nem állapíthatja meg, hogy a beszélő ezt miféle szemlélet folytán tudja, valóban látta, hallotta, vagy csak teremtette magának a szemléletet. Mert míg a külső esemény csak akkor válik állítmánynyá, ha el is mondjuk, addig a beszélő alkothat magának képzeletében akárhány eseményt, akarattal, vagy önkéntelenül. Akarattal, ha költ, kohol, hazudik; akarata nélkül, ha parancsol vagy óhajt valamit. De az akaratlanul költött eseményről a hallgató felismeri ezt a körülményt, akár felszólítás, vagy óhajtás, akár feltétel az; csupán a szándékos költést, a hazugságot nem lehet fölismerni. Szóval a mód mindenik esetben csupán a beszéd-től, beszélő szemléletétől függ.

A *mód* szó ma már alkalmatlan műszó nekünk, mert kifejezés-telen; azt kivánnók mondani: *ír* (*scribit*) oly alakja az igének, melylyel észrevételét (tudomását), *írjon* (*scribe, scribat*) oly alak, melylyel akaratát (esetleg óhajtását), *írna* (*scriberet*) oly alak, melylyel óhajtását (esetleg akaratát vagy feltételes észrevételét) jelenti ki a beszélő; vagyis, mint mondám, ezeket a beszélő szempontjából a *lelki működés alakjainak* kellene nevezni, a hallgató szempontjából pedig a *kijelentés*, vagy *állítás alakjainak*, s e helyett azt szokás mondani, hogy ezek «a módok alakjai», vagy hogy mégis némi világossággal szóljunk: a kijelentés módjai, az állítás módjai. Pedig ha a személynek és számnak vannak alakjai, az időnek vannak alakjai, a cselekvés folyó vagy más állapotának (*actio*) vannak alakjai, akkor a kijelentésnek is csak *alakjai*, nem «módjai» vannak. Azonban épen mivel a «mód» nem jelent semmi különöset, megtarthatjuk a «kijelentés alakjai» értelmében.

A külső világ (a harmadik személy) szempontjából a módok a valóság vagy nem-valóság kérdését döntik el. A nem-valóság ebben az értelemben a születni készülő valóság ilyen, vagy olyan alakja: akarat, feltétel, óhajtás.

SWEET (A new English Grammar 1892. 105. l.) a módokat oly nyelvtani alakoknak mondja, melyek az alany és állítmány között különböző viszonyokat fejeznek ki, de ezeket a viszonyokat

nem sikerült kifejtienie, hanem az ő szabályai is úgy világosabbak, ha a módokat a kijelentés alakjainak értelmezzük (v. ö. 111. l. 308. §.).

Helyesebb, bár igen tág, a MAXWELL szabálya (146. l.), mely szerint a mód oly alakja, vagy használata az igének, mely kifejezi, hogy mily módban (manner) levőnek kell tekintenünk a cselekvést vagy állapotot, ténynek, parancsnak, gondoltnak, névbelinek (infinitivus).

Még tágabb és határozatlanabb BRACHET (188. l.): azon mód (manière), a hogy az ige kifejezi azt az állapotot, vagy cselekvést, a mit jelent.

PAUL (232. l.) azt mondja, hogy az idő és mód magukban véve nem mondattani dolgok; de ez csak annyiban igaz, hogy nem két mondatrésztől szólnak, mint egy esetrag, mely a tőszóról és az állítmányról is elárul valamit. A mód csak az állítmányról szól, mert a másik tényező, a melyre vonatkozik, a beszélő s így a mondatrészekben kívül esik. De ha a módot és időt kivetjük a mondatból, akkor a kérdést és tagadást sem szabad a mondatban hagyni.

A módok száma egyes nyelvekben különböző, de ez csak stilistikai, finomsági különbséget tesz. Az udvariasabb nyelvnek többféle alakja van pl. a felszólításra, a logikusabbnak a feltételezésre stb. különben is meg szoktuk szaporítani a módok árnyékait körülírásokkal, kötő- és határozószók (coniunctiók, adverbiumok) használatával.

A módok jelei azonban nem ős eredetiek. A magyar *-ná -né* feltételes és *-j* felszólító jel ugyan a többi finn-ugor nyelvekben is módjel már (vö. BUDENZ UGA. 357—362), de az indogermán «coniunctivus» és «optativus» az ősnyelvben, vagy a különböző testvéryelvekben az «indicativus»-ban is szerepelnek (BRUGMANN, Vergl. Gramm. II. 1279. l.). És ma is használjuk pl. felszólításul az összes módokat: teszem a latinban az imperativust, coniunctivust, indicativi futurumot; hasonlóképen a feltételben is bármely mód szerepelhet. A jelentő mód, sőt az indogermán nyelvekben az imperativus is egészen jeltelen. Ezeket alpmódoknak kell tekintenünk, de föl kell vennünk egy időt, mikor vagy más ragjai voltak az igés állítmánynak, vagy külső szóval, körülírással, esetleg minden jel nélkül hordta magában a mód értelmét. Minden

nyelvtani viszony előfordul jeltelenül is és nincs mért tartózkodni annak a föltevésétől, hogy talán valaha, illetőleg most is némely körülmények között jel nélkül is meg lehet érteni, hogy észrevételét, vagy akaratát adja elő a beszélő. Csak az a kérdés, hogy lehet-e állítmány a lelki működés szemlélete nélkül. Ez pedig, azt hiszem, lehetetlen: hisz épen az a beszéd célja, hogy kifejezzük, hogy egy működés, egy esemény ment végbe lelkünkben. A világban talán nem történt esemény, de lelkünkben igen; egy észrevétel, egy vágy, egy érzelem megtörtént bennünk. És épen arra szolgál az állítmány, hogy ezt a lelki eseményt eseményül adja elő, ne csak megnevezze. Ezt pedig a legtökéletlenebb állítmány is ki tudja fejezni: az indulatszó, hogy érzelmet érzünk, vagy akarunk valamit; a hangutánzó szó, hogy észrevettünk, vagy akarunk valamit, a megszólítás, hogy akarunk valamit, vagy valami érzelmet érzünk. Azért a módnak szemléletét az állítmány lényeges alkotórészének merem ugyan venni; nincs és nem lehet állítmány eme jelentés nélkül, de hogy ennek külön testből álló jele is legyen, az nem föltétlenül szükséges. A lelki eseményt igen gazdagon jelezhetjük a *hanghordozás* végtelen hajlékonyságával. A ragokkal csak határozottabbá lesz a lelki művelet kifejezése, nagyobb lesz a pleonazmus; ezek tehát használnak az állítmányban, de nem lényegesek; mondhatjuk, csak gazdagság jelei. Innen van, hogy ámbár az igének van módjele, az indulatszónak pedig nincsen, mind a kettő bátran lehet állítmány.

A módjelekhez hasonló neve van egy bővítménynek, a *módhatározónak* is, de a kettő közt én nem látok olyan összefüggést, mint pl. a személyragok és az alany közt. Van ugyan egynéhány módhatározószó, mely nem a cselekvés, hanem az állítás módját fejezi ki, tehát a lelki eseményre vonatkozik: *bizony, nem, bezzeg* stb.; de a módhatározók legnagyobb része tulajdonképp más alapon viseli ezt a nevet.

Külön kifejezi az ige a *cselekvés állapotát* (actio) is. Ez is egyenest a beszélő szemléletét fejezi ki. A cselekvés logikailag mindig egyforma, de a beszélő egyszer a kezdődést, máskor a folyamatot szemléli, vagy képzelet el, újra máskor egy befejezett cselekvés következményeit látja. A cselekvés állapota minden előttem ismert nyelvben, mint látszik, régebben jutott kifejezésre az időviszonynál, sőt oly régi, hogy pl. mi a magyarban már kezdjük el is felejtani

az igében s mintha már csak az igenevekre szorítanók. De épen mivel az igenevekben is szerepel, nem lehet az állítmánynak lényege, megkülönböztető jele, az ő ott léte, vagy ott nemléte nem jelent az állítmányra, mint mondatrészre nézve semmit; úgyhogy pl. az indulat- és hangutánzószók ellen ezen az alapon sem lehet kifogást tenni. Én különben azt tartom, hogy a befejezett igét külön szónak kell venni, épen úgy, mint a gyakorító, vagy mozzanatos stb. igét, ez egyszerűen csak képzett szó, annyival inkább, mert az igeneveken csakugyan képzőnek tekintjük a cselekvés állapotát kifejező járulékot.

A mi az *időt* (tempus) illeti, az időképzés egészen másodlagos nálunk is és az indg. nyelvekben is, pl. a személyragozás más a befejezett cselekvésben, mint a folyamatosban (actio infecta), de nem más a multban, mint a jelenben. Nálunk a multat kifejező *vala* külön szó, a görögben a «præsens»-, az erős és σ-s «aoristos»- és a «futurum»-tövek, sőt a «perfectum» is csak lassanként nyerték jelentésüket, legalább képzőik a többi indogermán nyelvekben össze-vissza minden időben előfordulnak s nem különböznek a «præsens-tő» képzőjétől (BRUGMANN, Vergl. Gramm. der indg. Spr. II. 872. és 951. l.), sőt a héber nyelvben egyáltalában nem fejezik ki az időt, csak a cselekvés állapotát (Gossrau, Lat. Sprl.² 155. l.). Ezért Gossrau is azt állítja, hogy az idő nem okvetlenül szükséges Eine Sprache kann auch, muss aber nicht, das Verhältnis angeben, in dem der Zeit nach der Darstellende zur dargestellten Handlung steht (U. o.). Más kérdés azonban, hogy ott, a hoi az idő jele hiányzik, hiányzik-e a képzete, a szemlélete is. A jelen időnek többnyire nincs jele, mint a jelentő módnak és folyó cselekvésnek, de azért az idő szemlélete a jelen alakokban is megvan és bizonyára már sok ideje megvolt akkor, midőn a gyakorító, vagy mozzanatos, kezdő, vagy ki tudja miféle jelentésű képző az idő jelentését át kezdte venni; sőt most már megvan e képzet a mellékmondatokban és a felszólító vagy chajtó módban is, a hol jele még mindig nincsen. Bizonyítják e képzet meglétét iskolai nyelvtanaink is, melyek a felszólító mód multjáról tanítanak. Fölvehetünk egy oly korszakot, akár a szédületes régiségbe eső ősnyelvben, akár ennek ki tudja mily régen feloszlott, ki tudja hányadik ősnyelvében, midőn az időnek semmi jele nem volt az igén, de az idő szemlélete már megvolt a beszélőben. De ha már ez a kérdés oly messze vezet

bennünket, annál nehezebben dönthetjük el, hogy volt-e oly korszak, melyben az időnek még a szemlélete is hiányzott a beszélő lelkében. Én ez iránt döntenem nem akarok. Egy cselekvést éppen azért fejezünk ki valóban, hogy időbe helyezzük, az időt tehát igen fontos tényezőnek kell vennünk; de másrészt sokszor fejezünk ki cselekvést, mely nem való, csak óhajtjuk, vagy parancsoljuk, és ha lehetnek oly nyelvek, melyekben egyáltalában nem fejtett ki az időjelzés, azt hiszem, szabad abban állapodnunk meg, hogy az időviszony ugyan fontos, de a jelzése nem lényeges feltétele az állítmánynak.

WEGENER (14. l.) igen nagy fontosságot tulajdonít az időviszonynak és igen korán teszi fel a gyermeki lélekben az idő megkülönböztetését; pedig ez egyike a legkésőbb fejlődő ítéleteknek, sokszor 4—5 éves gyermekek még nem tudják megkülönböztetni a tegnapot a holnaptól s legfeljebb a *most* szót értik helyesen. Az időt módunkban van külön mondatrészszel is jelezni: az *időhatározóval*. De a nyelv elemzésében eddig nem láttunk az időhatározó és az ige ideje közt oly szoros összefüggést, mint az alany és az ige közt, pedig valamint az alany és az ige személyragjai, úgy az időhatározó és az ige időragjai közt összefüggés, rokonság van. Azt hiszem, előbb volt külön időhatározó, mint az igének idő-jele, valószínűleg éppen az időhatározóból fejlődött az ige multja és jelene stb. Ez hihetetlennek látszik ugyan, mert az időhatározó minden igeidővel egyformán összeegyeztethető: «ma olvasok», «ma olvastam», «ma fogok olvasni», azonban az alanyi ragok is mind a háromféle alanyt egyformán jelzik: a cselekvőt, a szenvedőt, a műveltetőt: esem, üttetem, ezt az embert megveretem.

Hogy egyik-másik nyelv gazdagabb időalakokban a többenél, ez megint csak stilisztikai finomság s a nép elbeszélő kedvének jele.

Bármely eredete van az időjelnek, az állítmány időviszonya csupán a beszédétől függ, a beszéd ideje a jelen, a beszéd előtt ér véget a mult és utána következik a jövő, szóval az időjel is a beszélő szemléletéről fejez ki egyet-mást, tekintet nélkül más mondatrészeire.

További járuléka az igének a *személyrag*. Az indg. nyelvekben a személyrag alapján különböztetik meg az ígét, a verbum finitum-ot az igenevektől, melyeknek ott személyragjuk nem lehet; KERN egészen erre építette állítmányi elméletét, mivel a személyragos

igében az esemény és az alany is szervesen ki van fejezve, sőt ki kell fejezve lennie. «Dazu gehört (t. i. egy mondathoz) unumgänglich, dass die Thätigkeit durch die Verbalendung als an dem redenden, angeredetem, oder einer dritten Person (in grammatischem Sinne) haftend bezeichnet wird. (Das geschieht bekanntlich durch keinen Infinitiv.)» (92. l.) Ez azonban nem áll, mert minden nyelvben vannak ragtalan igealakok, a latinban és általán az indg. nyelvekben az imperativus egyes második személye, a magyarban ugyanez és azonkívül a jelentő mód egyes harmadik személye, s ezeket a felszólító, illetőleg jelentő mód alapszemélyeinek vehetjük; mindenesetre ezek leggyakoribbak az illető módokban. S nem nagyon szerves ez a jelzés, ha pl. a németben összehasonlítjuk ezeket az alakokat: *reden* (wir), *reden* (sie), *reden* (infin.); *rede*, *rede* (ich), *rede* (er), *schrieb* (ich), *schrieb* (er); az utóbbi alakokban épen semmi személyrag sincs; a francziában az egész egyes, az angolban az egész többes szám egyformán hangzik, a helyesírási különbség csak *reminiscentia*, semmi nagyobb jelentősége nincs. Hogy ezek a személyek történeti fejlődés útján lettek egyformák, vagy elvesztették ragjukat, az mindegy; a ragos alakot is megelőzhette egy ragtalan, névmásos rendszerű, tehát szervetlenebb vagy épen egy ragtalan és névmástalan korszak, melynek nyoma csak az imperativusban sejthető már. Akármilyen is volt a kinyomozhatatlan történet, tény, hogy *most* sok igealak van, melynek személyragja nincsen, ha a személyrag oly szerves része volna az igeének, ez elő nem fordulhatna. KERN-t erre a nézetre hiányos inductio vezette: nem ismert olyan infinitivust, melynek személyragja van (l. 92. l.), de nálunk az infinitivusnak és főnévnek is van személyragja, pedig ezek épen oly rossz állítmányok nálunk, mint az indg. nyelvekben. HUMBOLDT és utána PAUL azt mondja, hogy a gazdagság is homályosságot okozhat a beszédben, a nyelvnek is annyi alakja legyen, a mennyit a logikai világosság megkíván. Pedig egy nyelv szülöttjének az anyanyelvben semmi sem homályos sem a hosszadalmas, sem a rövid kifejezés. Az mindegy, hogy alakokban, vagy szavakban vagyunk-e gazdagok, hosszadalmasak, vagy szegények, és rövidek. A magyarban három szó kell ehhez a kérdéshez: *ki miben bűnös?* a görögben négy: τίς τίνας αἰτιός ἐστιν; a francziában tíz: quel est le coupable, et de

quoi est-il coupable? (CHASSANG: Grammaire Grecque 250. l.), de mindenik egyformán világos a maga népének.

KERN egyéb tekintetben is többre becsüli a személyragokat más ragoknál. Szerinte egy kiszakított genitivus, vagy dativus nem jelent semmit, mert hiányzik az, a mire vonatkoznék, ellenben az ige világosan kifejezi, hogy egy állapot egy létezőhöz fűződik, jelent tehát egy igealak szerinte 1. egy állapotot, 2. valamit, a mihez ez fűződik, 3. épen ezt a fűződést (77. l.). Pedig ilyen általánosságban a genitivus és dativus is épen ezt a háromféle dolgot jelenti: 1. a megnevezett dolgot, 2. hogy ez a dolog egy másikkal valamelyik genitivusi viszonyban van, jelzi 3. hogy az a dolog a másikhoz okvetlenül hozzáfűződik. Ha a kötőige oda gondolható, a mikor hiányzik, a genitivushoz is oda gondolható a másik dolog és viszont is, ha el van hallgatva.

Másik erőssége KERN-nek arra, hogy a személyrag föltétlenül szükséges, a személytelen igék harmadik személyű ragja. Azt mondja (31. l.), hogy ha a személytelen igékben a személyrag csak meg lenne kövülve, akkor ezek az igék azt jelentenék, a mit az infinitivus. De miért nem gondoljuk hát a német imperativusról, vagy praeteritumról, hogy azt jelenti, a mit az infinitivus? Az inf. nem alap-, vagy ős-alak, hisz többnyire elég terjedelmes képzője van. A személyrag a személytelen igékre analogia útján került s többnyire a mód és idő jelzésére szolgál, közvetett feladatot teljesít, oly nyelvekben, a hol a ragtalan igealak imperativus. Az indicativusnak és praesensnek időjele nem lévén, a személyraggal kell jelezni, hogy nem imperativust mondunk.

Mind ebből az következik, hogy a személyrag nem nagyobb rangú, mint pl. az idő-, vagy módrag, s valamint az alap-időnek, módnak nincs semmi ragja, úgy személy tekintetében is vannak, mint említettem, alap-igealakok, végre hogy, ha az ige idő- és módjele nem kívánja meg, hogy külön mód-, vagy időhatározó legyen a mondatban, akkor a személyrag sem von maga után (pl. a latinban és magyarban) okvetlenül külön szóval kitett alanyt. Az összehasonlítást tovább is folytathatom: az időrag az időhatározóból fejlődött, ennek névmási párja lehet, a módrag az állítás módját jelentő névmási elem lehet: a személyragot is már régóta az alany névmási *ismétléséből* magyarázzuk.

Logikailag véve *egy esemény nem is lehet első, vagy második*

személy, a történet személytelen, a mellette megjelölt személyrag más valaki, nem a történet maga, e személyragnak kívülről kellett az igére tapadnia. A személyragozás keletkezésére nézve egészen a PAUL nézetéhez csatlakozom (261. l. és SIMONYI, A magyar nyelv II. 228—229. l.), hogy t. i. a személyrag az alany pleonasztfikus kitételéből származott. Kétszer tették ki az alanyt, mint most a francziában: *je le sais moi*, vagy a bajorban: *wir hammer* = wir haben wir stb., az osztrák németben: *seit's da?* A személyragnak az igéhez semmi köze, épen olyan jogtalanul áll ott, mint ezekben a német kifejezésekben, melyeket GABELENTZ idéz, a kötőszón: *obst du gehst, obben wir gehen* stb. Így ragadt rá a finn-ugor nyelvekben a főnévre is a személyragozás és így készül az olasz és francia népnyelvben is a főneveknek a magyarhoz hasonló személyragozása: *fratello* fitestvér, *fratello* testvérem, *fratello* testvéred (*fratello mio, tuo*); francia *amie*: *mamie* (m'amie barátném) (SIMONYI, TMNy. 1: 707.).

Azonban ha mindezekben a fejtegetésekben tévedek, még akkor sem szabad az igének kiváló érdemül tudni be, hogy a személyeket megkülönbözteti, hisz a többi mondatrészek is mind lehetnek akármilyen személyűek, még pedig első és második személyek bizonyára több jogon, mint az ige.

A személyrag a beszélő szemléletén kívül egy második mondatrésztől is függ: az alanytól, ennek a képviselője az igén és a történeti fejlődés, mely alatt az igéhez került, még sejthető. Annál jobban megerősíti azt az állítást, hogy az állítmány ragjai a nyelv gazdagságának jelei ugyan, de nem föltétlenül szükségesek. Minden értelem, a mit jelentenek, nélkülök is világos lehet a beszéd megfelelő körülményei közt.

A személyraggal együtt esik el a *szám* ragja is, ez is az alanyról szól és tőle is ered.

Igy az ige összes jeleit lefejtettük s egyiket sem találtuk föltétlenül szükségesnek, de a nyelv gazdagságának szempontjából mindeniket igen jól meg lehetett magyarázni.

Ebből a szempontból még több jelt is találhatunk.

Igy az állítmányhoz is tartozhatik a *kötőszó*. Ez annyiban is különbözik az eddigi jelektől, hogy nemcsak az értelme, hanem az alakja is egyforma, akár az állítmányhoz, akár más mondatrészekhez tartozik: *jár és kel; apa és fiú; gyümölcsöt adott, de*

éretlent; jár, de lassan. Viszont annyiban hasonlít e jel a többiekhez, hogy szintén csak gazdagság jele, az értelme megvan a mondatban, akár kiteszszük, akár «asyndeton»-nal élünk. A kötőszó, mint a személyrag, a beszélő szemléletétől függ ugyan, de két mondatrészre vonatkozik, melyek néha egyenlő mondatrészek, de néha nem, ez utóbbi esetben vonatkozó (relatív) névmásnak hívjuk.

Egészen hasonló marad, akár az állítmányra (igére), akár más mondatrészre essék, a *hangszínezés*, a kérdés, felszólítás, sajnálkozás, vagy közömbös értesítés és sok egyéb érzelem-árnyéklat számtalan színű hangoztatása. A hangszínezés oly nyelvtani jel, melyet írásban feltüntetni nem lehet. Ez a módragokhoz hasonló értelmű, de sokkal gazdagabb náluk. A beszélőre vonatkozik, az ő tudását, akaratát, vagy érzelmeit jelzi, miket az illető szó ébreszt benne. Akármelyik mondatrészt látjuk el a hangszínezéssel, ez megmarad ugyanannak a mondatrésznek, a mi különben volna, de a mondatot értesítővé, kérdővé, felkiáltóvá, gúnyossá, csipkedővé, haragossá, csodálkozóvá vagy ezer más árnyéklatot kifejezővé teszi. A hangszínezés tanulmányát WEGENER igen melegen ajánlja a nyelvészek figyelmébe.

A hangszínezéssel testvér a *hangsúly*. Ez is egyenlő, akár az igére, akár más mondatrészre esik és ez is testetlen beszédjel. De míg a hangszínezés tisztán a beszélőre mutat, a hangsúly a megszólítottéhoz van mérve. A mi a megszólított előtt új, az hangsúlyos.

A hangsúlyt régebben vették be a nyelvtan jelei közé, mint a hangszínezést, nagy irodalom fejlődött ki annak a bebizonyítására, hogy az állítmány egyedüli és legesalhatatlanabb jele a hangsúly, ott az állítmány, a hol a hangsúly. Ez áll is a logikai és lélektani állítmányra, ha jól vigyázunk, hogy az ige ne legyen mellékes feltétele az állítmánynak, de a nyelvtani állítmányra nem áll, ha pedig minden további megszorítás nélkül az igét tekintjük állítmánynak, akkor még kevésbé igaz. Sokszor, mint pl. ebben: *Fölfelé megy borban a gyöngy*, legsúlytalanabb szó az ige, azért úgy is elemezzük a nyelvet, hogy az ige átveti a hangsúlyát az előtte álló bővítményre, de még így is találunk akárhány mondatot, melyben az ige a súlytalanabbik szakaszban van: *Kívánsz | nagy jutalmat | zsák aranyat | sok pénzt. Gallia | est divisa | in partes tres.*

Annak, hogy a hangsúlyos rész legyen az állítmány, létföl-tétele a dualizmus, pedig sokszor épen a nyelvtani alany és állítmány esik egy hangsúly alá s másnemű mondatrészek kerülnek az alanyi szakaszba: (*Bárczy Benőt én meg nem öltém*). *Hanem a tört || én adtam neki*. Tessék itten az *én* és az *adtam* szót a dualizmus követelményei szerint elválasztani egymástól.

A hangsúlyos elmélet a «mondás» elméletéből származott. WEGENER (29. s köv. ll.) és KICSKA megegyezhetetlenül kimutatták, hogy azt «mondjuk», a mi hangsúlyos, legyen az különben nyelvtanilag akármilyen mondatrész, s KICSKA, hogy az ígét mégis megnyerhesse magának, az egész hangsúlyos szólamot teszi állítmány-nyá. *Kit láttál? Pétert*: ebben az állítmány *Pétert* (*láttam*), de mivel a nyelvtan az elemzésben mindig az utolsó izecskeig halad, végre oda kell jutnunk, hogy *Pétert* az állítmány, mert ez hangsúlyos és ezt mondjuk.

Nyelvészek ezzel az állásponttal soha sem fognak boldogulni. *Én* hiszem és vallom, hogy a hangsúly az állítmánytól származik. A legősibb, legegyszerűbb mondatban, mikor nem is volt több része a mondatnak, természetesen csak rá eshetett a hangsúly, most is míg a hangsúlyhoz nem érkezünk, addig beszéd és mondat nincsen, a hebegő, vagy készületlen ember akárhányszor ismételve magát, ezt a hangsúlyt csak akkor ejti ki, mikor mondata végre sikerül. És úgy tetszik, mintha a hangsúlyról vennők észre, hogy midőn azt feleljük *Péterrel*, nem pusztá szót, hanem mondatot mondtunk, s igen hajlandók vagyunk e hangsúlyt mondathangsúlynak nevezni. De ha vigyázunk, hogy a mondathangsúlyszó meg ne tántorítson, rájövünk, hogy a hangsúly nem jelent mondatást, vagy ellenmondatást, csak egybe esik velök. A hangsúly olyas valamit jelent, a mi közös a mondással és kérdéssel, ráillik mind a kettőre. Ilyen pedig a közlés. Akár mondunk, akár kérdünk valamit, közöljük lelkünk eseményét a hallgatóval, s a közlés jele a hangsúly. Ezt a jelt látnám én a magyar kérdőmondat utolsó előtti szótagjában: *Péterrel talál-koztál?* (V. ö. BALASSA J., A fonetika elemei 104. l. 144. § 1.) A melyik mondatrész a közlés tekintetében főszó, az megőrzi hangsúlyát, bármilyen szerepe van is a szemlélet tekintetében, akár középpontja ennek, akár környező tényezője. Oly pont, melyet a hallgató nem lát, vagy rosszul lát, melyet tehát a hangsúlylyal kiemelni lehet, de a középre tolni

aligha. Lehet a hangsúlyos szó állítmánya a közlésnek, de nem állítmánya a mondatnak, befolyhat a szók rendjére és számára, de nem az alakjukra, az alakot nem hogy okozná, de még meg sem magyarázza, szóval nem nyelvtani állítmány.

A nyelvben sok tényező játéka bonyolódik össze, így többi közt az is, hogy az események és körülményeik részben ismertek, részben közölni valók, ebből származik a mondatnak az a dualizmusa, mely szerint az egyik félről valamit mondhatunk, mert azt már ismerjük: ez a logika alanya, STEINTHAL, BRASSAI és GABLENTZ pszichológiai alanya, WEGENER expositiója, KICSKA szerint logikai, pszichológiai és nyelvtani alany egyaránt. KICSKA igen helyesen beszél, mert ha a logikán kívül más tudomány is azt tartja, hogy alany az, a miről valamit mondunk, akkor ebben a tudományban is ép oly közömbös kell, hogy legyen az alany nevezői, vagy határozói alakja, a milyen mindegy ez a logikában. Ama dualizmus értelmében a mondat másik fele az állítmány, a mit az alanyról mondunk. KICSKA erre nézve is igen következetesen főtartja, hogy mondani azt mondjuk, a mi hangsúlyos, tehát ez az állítmány, akármilyen alakja legyen és akármiféle beszédrészhez tartozzék.

A mennyiben a beszéd közlés, annyiban a mondatokon belül más törvényei, más tagjai vannak, mint az úgynevezett nyelvtani mondatrészek, és e törvények szabályozzák a szórendet, e tagok teszik a szólamokat és a hangsúlytalan alanyt, hangsúlyos állítmányt, e szókat a KICSKA felfogása értelmében használván. A mennyiben pedig a beszéd lelki működéseinket tartalmazza, annyiban a nyelvtani állítmány és alany, szóval az 5 ismert mondatrész lép fel, melyeket most egy hatodikkal: a kiegészítő állítmánnyal szaporítottunk.

A testetlen jelekkel is végeztem, egyik sem kizárólagos sajátja az igének, hanem akármilyen szón is előfordulhatnak. S ha tekintetbe vesszük, hogy némely ember, pl. a színész több érzelmet tud önteni beszédébe, változatosabb hangsúlyozással tudja szavait világosabbá tenni, más szintelenebbül és egyhangúbban, tehát szegényesebben beszél, a testetlen jelekből is azt a bizonyosságot meríthetjük, hogy az igének minden jele csak gazdagító elem, de egyik sem teszi állítmánnyá. *Állítmánnyá az teszi, hogy az ige egy jelenet közepében foglal helyet, mely a beszélő szemvonalaiba esik, nyelvtanilag szólva, hogy az ige a mondat középpontja.*

b) Ha e felfogás jól magyarázza meg az állítmányt, mikor ige, már meg lehetek fáradozásom eredményével elégedve, de azt hiszem, a felfogásom még azt is megengedi, hogy *az ígén kívül egyebet is állítmánynak magyarázhassak.*

Igy mindenek előtt az *indulatszót* (interjectio). Ezt már BRASSAI bevette a mondatok közé (A magyar mondatról) és SIMONYI azzal bizonyítja mondat voltukat, hogy vannak indulatszók, melyek egész mondatokból fejlődtek: *ni* ebből: nézd, *la* ebből: lásd. (Mondattani vázlatok NyK. 25:1. l.) A mondatot itt is ép oly egésznek és kerekdednek érezzük, és ép oly teljesen megértjük, mint ha sok szóból állana, illetőleg mikor nem értenők meg oly jól, akkor egy tagolt mondat van melléje téve értelmezőül (appositio): Hű — mi fürge! (PET.) Már pedig az értelmező mindig olyan mondatrész, mint az értelmezett: Kél a hold, az éj lovagja (PET.), akár a hold, akár az éj lovagja egyaránt lehet alany. Nem feledjük Mátyást, az igazságost: már a rag is mutatja, hogy az értelmező szintén tárgy. A *minek* tehát az *értelmezője mondat, az maga is mondat kell hogy legyen.*

PAUL (120. s k. l.) azt fejtegeti, hogy egy névnek, vagy névmásnak, határozó szónak is lehet egy egész mondat az értelmezője, de a példái mind olyanok, hogy az értelmező az egész illető mondatra vonatkozik: «*E szavakat mondta: Ezt én soha sem teszem meg*», a második mondat nemcsak néhány «szó», hanem «mondás» is, itt tehát nemcsak a tárgynak, hanem az ígének is van értelmezője; «*Biztos ez: nem fogja merészeln*», hogy az illető «nem merészeln», az nemcsak mutatott dolog («ez»), hanem «biztos» is; «*Es ist besser, du gehst*, a «du gehst» nemcsak «es», hanem «besser ist» is; «*Er hat die gewohnheit: er erwidert nie einen brief*, a «nem válaszolás» nemcsak «szokás», hanem a szokásnak «megtartása» (haben) is.

S ha elfogadjuk, hogy az indulatszó mondat, el kell fogadnunk azt is, hogy állítmány, mert nem rajta kívül van az a szó, mely különváló egészszé teszi. Valamely mondatrésznek kell lennie, de egyikül sem magyarázhatjuk oly egyszerűen, mint fölállított meghatározásunk szerint való állítmányul. Az ily szó csak önmagának a középpontja, nem számos környező tényező.

KERN ugyan (23. s k. l.) nem tartja helyesnek a tagolatlan mondatokat is mondatnak nevezni, de másrészt a *ja* és *nein* szók-

ról ő is azt mondja, hogy teljes mondatok, mert semmit sem lehet, vagy kell kiegészíteni hozzájuk. Tehát ő sem tud ellenni az ily kezdetleges mondatok nélkül.

Az ily tagolatlan mondatok közé számítom én a *hangutánzó szót* is (vox imitandi), mert ha az indulatszónak megadjuk azt az elismerést, hogy mondat és állítmány, akkor a hangutánzó szótól sem vonhatjuk ezt meg többé. Míg a mondat ítélet és az állítmány mondás volt, addig az indulatszó sem lehetett mondat vagy beszéd-rész, számúzve volt a beszéd igaz, nemes elemeiből, mert sem helyes ítéleti formája nincs, sem fogalmat nem jelöl. De most már többen fölvettek a mondatok közé s ha ez helyes volt, s ha a mondat egyed, akkor a hangutánzónak is mellette van helye. Ez is oly teljesen érthető, ennek is mondat az értelmezője s ez is oly kerek, különváló egész, mint az indulatszós mondat. A különbség kettejük között az, hogy az indulatszóval érzelmeinket vagy akaratunkat fejezzük ki, tehát az ige módjeleit pótoljuk és az indulatszó mindig a beszéd idejére vonatkozik: jaj (= de fáj most); a hangutánzó szóval pedig észrevételeinket közöljük, tehát azt, hogy valami rajtunk kívül történik s az eseményt folyamatos állapotában a beszéd idejébe, vagy a múltba tesszük: «zsupsz»: valami esik, vagy leesett, «tik-tak»: az óra ketyeg, «puf-puf»: ütnek, «miau»: ez macska, «egyszer csak, krriksz, eltört». Az indulatszót támogatta a nyelvtörténet: sok közülök igéből keletkezett; a hangutánzó szót is támogatja a nyelvtörténet: sok ige keletkezett hangutánzó szóból. Ez pedig nem történhetett volna, ha a hangutánzó szó a mondat körén kívül állott volna, ha nem lett volna amaz eredeti mondatokban ő az állítmány. A hangutánzó szó névszói ragozása mitsem dönt: az igét is használjuk névszó gyanánt, pl. A nagy félsznek fele is sok (Közmondás).

A hangutánzó szó a második olyan beszéd-rész (pars orationis), mely nem ige, és mégis állítmány.

Külön mondatoknak vehetjük a *megszólítást* (vocativus) is. (V. ö. SIMONYI i. h.) A megszólítás már lehet bármiféle névszó, de mondat, az esemény tekintetében úgyszólván határozatlan mondat: «Károly!» a. m. hallod-e, vagy veled akarok beszélni, vagy: hogy tehetsz ilyet? «te jóság!» (itt a «jóság» a «te» értelmezője); «esztelen!» e megszólításban nem hiányzik semmi a mondatból, semmit se lehet hozzá tenni, a mi szerves összefüggésben volna

vele, legfeljebb magyarázni, értelmezni lehet a szót; az ily megszólítások határvonalon vannak a megszólítás és felkiáltás között, a felkiáltástól az indulatszóig csak egy lépés. Nem lévén semmi ezekben kihagyva, nem lehet mondani, hogy ez, vagy az a kihagyott rész, teszi beszédünket különváló egészszé, hanem világos, hogy csak a használt szó teszi azzá, tehát ennek kell állítmánynak lennie.

KERN is elismeri (65. l.), hogy a megszólítás nemcsak a pusztá fogalmat, hanem az akaratot is jelzi; ez pedig nem egyéb, mint a beszélővel való egyenes összeköttetés, mely a szót mondati szerepbe helyezi.

SIMONYI (i. h.) a tagolatlan mondatok közé sorolja a meglepetésünkben használt *felkiáltásokat* is: Segítség! Egy éger! Ide tartozik a *nem* is, mikor nagyon sok gondolatra vonatkozik egyszerre, pl. De nem, te nem vagy bűnös (VÖRÖSMARTY). Ezek ép oly állítmányok, mint az indulatszó.

Az ilyen összetett mondatok *előrsze* (SIMONYI i. h.): Pillanat, s odabenn van! Egy rángás, s vége volt: a kötőszó bizonyosága szerint külön mondat, de kérdés, oly hiányos mondat-e, melyből a *kell* vagy más állítmány ki van hagyva, vagy pedig egészen tagolatlan mondat. Azt hiszem, lehet tagolatlan mondat is.

Ily módon kiderül, hogy *lehet a névszó is, illetőleg minden szó magában véve is állítmány*, ha egyedül ez a szemlélet középontja. De ilyenkor a beszéd kezdetlegesebb, bővítések ritkábban fordulnak elő. Az indulat- és a hangutánzószó mellett, melyek szintén cselekvést fejeznek ki, mint az ige, előfordul egy-két bővítmény: *jaj nekem! vae victis! zsupsz a földre!* a névszóknak lehet jelzőjük, vagy értelmezőjük: *én bolond! vén bolond! te jóság!*

c) Eddig folyton az *egyszerű mondatot* tartottam szem előtt, melyben csak egy állítmány van, de legyen szabad röviden a többi mondatokra is kiterjeszkednem.

Az *összetett mondatot* úgy szokás meghatározni, hogy ebben több alany és több állítmány van, de nézetem szerint az ilyen is összetett mondat: «[Megy a nap lefelé, Ballag a rét felé.] Ballag ez a legény A babája felé. Bemegyén a házba, Leül a diványra, Ráhajtja bús fejét Babája vállára.» Ebben ugyan mindig ugyanaz a személy az alany, és az csak egyszer van kitéve, de még sem volna helyes azt mondani, hogy az igéknek közös alanyuk van, mert ezeknek külön-külön alanyuk van, ámbár mindig újra meg

újra ugyanaz a személy fordul elő. Az illető személy azonban ez ismétlődés mellett is mindig önálló alanyvá lesz s a nevét csak azért hallgatjuk el, mert ha másféle mondatrészben bukkanna is fel újra, szintén kihagynók: (Egy orvos érkezett az udvarba.) «Mindjárt behívjátok [], ha meggyógyítja [] az én drága fiamat, mindent megadok *neki*, a mit csak a [] szíve kíván.» Itt nem azért van kihagyva az orvos neve, mert közös mondatrész, hanem csak azért, mert általában mindig ugyanaz a szó. A kihagyás tekintetében nem dönt, hogy miféle mondatrészben ismétlődnék a már egyszer előfordult szó, a mondatrész tehát mindig újnak számít, csak a szótó régiségét vesszük figyelembe s kihagyjuk mindaddig, míg a világosság engedi.

Az összetett mondat meghatározását tehát meg kell változtatni és azt kell mondani, hogy *több külön állítmánya van*, vagy ha ragaszkodunk a régihez, bár gyöngeségét látjuk, akkor úgy kell magyarázni az eddigi szabályt, hogy minden állítmánynak külön alanya van ugyan, de ismétlődhetik mellettök újra meg újra ugyanaz a szó.

Az ilyen *mellérendelt összetett mondatokat* úgy foghatjuk föl, hogy a szemünk nyugodtan egy helyre néz és a jelenetek időben egymás után fűződnek, az összekötést az emlékezetünk végzi s addig tart a mondatok összefűzése, míg ezt érezni tudjuk, bizonyos idő múlva szemhøjunkkal pillantani kell, ezután új mondat sor következik. Vagy pedig olyanok a mellérendelt mondatok, hogy szemünkkel inkább a térben fogjuk föl egyszerre az eseményeket, összefűgésüket látjuk és értjük.

A mellérendelt mondatok ugyanolyan helyi viszonyban állnak egymáshoz, mint a bővítő mondatrészek az állítmányhoz. A kapcsoló, választó és ellentétes (copulativæ, disiunctivæ, advertativæ) egymáshoz közel folyó eseményeket tartalmaznak, a magyarázó és következtető (explicativæ, consecutivæ) mondatok távolabb esnek egymástól. A közelség viszonya gazdagabb, háromféle mondat van benne és ezeknek is vannak fokozataik, melyeket a különféle kötőszók tüntetnek föl; a távolabbi viszony szegényebb. A közelségi viszonyban levő mondatok úgy viszonylanak a távol-sági viszonyban levőkhöz, mint a *hol* kérdésre felelő helyhatározók a *honnán* és *hová* kérdésre felelőkhöz, úgyhogy nemesak a közel és távol viszony, hanem a határozók hármas iránya is megvan már

a főmondatok kölcsönös viszonyában, ha kissé másnemű is a mondatok helyzete, mint a mondatrészeké.

A hány mondatot összeteszünk, az mind egyszerre tűnt szemünkbe. Azt mondja WEGENER is (44. l.), hogy ebben: *et Caesar et Pompeius* már az első *et*-tel megtörtént a beszélőben az összeadás, kész az összeg; ebben: *nagyobb mint te* az összehasonlítás már végre van hajtva az első szóval. Valóban így van a dolog s úgy látszik, a főmondatok állítmányai közül is egyet a többiek alapjának kell tekintenünk s ez adja meg a mondat sorozatnak az egységet. Ha a többi előre van bocsátva, már azalatt is tudjuk, hogy az illető dolog be fog következni, míg a többi mondatok folynak, ha utána következnek, emlékezetünkben, úgyszólván szemünkben tartjuk még a földolgot, melytől a többiek függnék s így támad az egység a sorozatban. Ha az illető állítmányhoz kiteszszük a kötőszót, a vonzása világos lenne, még ha szavainkat félbe is szakítanók.

A *mellékmondatok* állítmányai már oly közel vannak a főmondathoz, hogy bizonyos mondatrész helyzetében is feltűnnek s ennek következtében alája rendelődnek. (V. ö. PAUL 121. s k. l.) A határvonalak itt persze összefolynak, a magyarázó és okhatározó, az ellentétes és megengedő, a következtető és következményes mondatok közt csak finom különbségek vannak, sőt némely igeneves szerkezetet is hajlandók vagyunk, mint a mondatokat, vesszővel választani el; a latin ablativus absolutus-t, accusativus cum infinitivo-t majdnem mellékmondatnak lehet nevezni, alig van különbség az *appropinquo* közt ezekben: *sol appropinquat, fugit nox*; *quum sol appropinquat, fugit nox*; *sole appropinquante fugit nox*; *sol appropinquando fugat noctem*; *sol appropinquans fugat noctem*; *solis appropinquo fugat noctem*.

A mellékmondatok nem különböznek olyan élesen a főmondatoktól, mint általában hiszszük, s a hol meglehetősen nagy is köztük a különbség, mint pl. a latinban és a németben, ott sem terjed ki az eltérés minden mellékmondatra, hanem számos mellékmondat több tekintetben nem a főmondattól, hanem egyenest a beszéd-től függ, így pl. az olyan jelzői (relatív) latin mellékmondat, melyben a «consecutio temporum» laza. De a jobban megkülönböztett mellékmondatokat is tekinthetjük annak, a minnek teszem a

ragozás gazdagságát: stilisztikai, beszédbeli finomságnak, mely a beszéd alaptörvényeit nem érinti.

Az igeveves szerkezetek kissé még közelebbi helyzetben vannak az állítmányhoz, talán már többé nem az emlékezet, vagy előrelátás, hanem az élő tekintet fűzi őket egy egységbe az igével; az igéből képzett főnévre még inkább állhat ez, itt már bekövetkezik a teljes közelség. Így jutunk vissza az egyszerű mondat bővítő részeihez, melyeknek konstellációját, kölcsönös és az igehez való helyzetét feltárni dolgozatom alábbi szakaszainak feladata lesz. Itt csak azt bocsátom előre, hogy, mint WEGENER mondja, eredetileg a helyhatározó is oly önálló mondat lehetett, mint az indulatszó, egy felkiáltás, egy ige a tagolatlan mondatban: *Jaj! medve! ég! ott!* stb. Két-három, sőt több ily mondatot, szemléleti középpontot a hosszas gyakorlat segítségével a legközepra eső szemlélettel, vagy a logikai középponttal összeolvastottak, ennek mind jobban alája rendelték.

Ha minden mondat csak ige lehetett volna, a hogy eddig szokás volt fölteni (V. ö. MÜLLER MIKSA Felolv. a nyelvtud. 247. l.), akkor bizonyára sokkal nehezebben fejlődött volna ki a nyelv. Minden cselekvésből először cselekvőt s ezen át másodlagosan szenvedőt, eszközt, helyet kellett volna képezni, a mily értelmekkel használjuk is a magyar jelen idejű melléknévi igevevet (participium infectum). Legrégibb bővítés lenne az alany és legújabb a helyhatározó, mert ennek jelei legvilágosabbak, legkevésbé kopottak még, holott tulajdonkép minden más bővítő rész már a helyhatározók analogiáját árulja el. Ellenben, ha tárgyak és cselekvések megnevezése egyaránt lehetett oly kezdetleges mondat, akkor könnyebben léphetett mai szerepébe a tárgyakat megnevező szótó a cselekvést megnevező ige mellett. Hogy az ige egy más ige mellett a tárgyakat megnevező szó szerepébe jusson, ennek analogiáját kövesse, képzőkre, igenévi és főnévi toldalékokra van szüksége. Mennyivel később fejtett volna ki a nyelv mai szervezete, ha minden szót ily mesterségesen kellett volna képesíteni arra, hogy helyhatározó, vagy alany lehessen.

PAUL (119. l.) azt mondja, hogy nem származhatott minden mondatrész mellérendelt mondatokból, mert a legegyszerűbb nyelvekben is megvannak már a bővítő részek; de tekintetbe kell vennünk, hogy a legegyszerűbb nyelvek is sok ezer évesek, vagy

sok ezer éves nyelvekből alakulnak és ugyanilyenek a legősibb nyelvek is. Ősi lehet a bővítő részekben előforduló szók jelentése, s a bővítő részek közti különbség, mint látni fogjuk, épen ezen alapul, de már inkább másodlagos a közelség és távolság, valamint a hármias csoportra oszló helyzet az egyes mondatok között, melyet már a főmondatok közt is megkülönböztethetünk s mely az összes bővítő részekben ismétlődik. Ez ugyan a látás törvényein alapul, de világos, hogy egy tömondat eredetibb, mint két összekötött mondat. Az a szoros alárendelés pedig, melyben a bővítő részeket az állítmány iránt találjuk, bizonyára még utóbb fejlődött ki, még pedig először a névszói természetű mondatok és az ige közt. Ezek a névszók természetesen bővítetlenek voltak. Midőn hosszú idő múlva a bővített mondat rendszere gépiessé lett, minden bővítésével együtt is oly közel viszonyba hozhatták az egyik mondatot a másikhoz, mint az ősidőben a tagolatlan mondatokat. Még későbbi fejlődésnek tartom azt az időt, mikor az egyik alárendelt mondat állítmányát képző segítségével még jobban alárendelik az igének s igeneves szerkezetté változtatják. Valamint az egyszerű magánéneket akárki is élvezheti, a kardal különböző hangjait egyszerre átérteni ellenben már nagyobb zenei képzés kell, s valamint egyes tárgyakat szemügyre venni könnyebb, mint egy összeséget áttekinteni: úgy valószínű, hogy a kezdetleges ember előbb mintegy minden tárgyra külön szegezte rá a szemét s csak azután volt képes több-több tényezőjét egy jelenetnek egységesen áttekinteni. Még pedig valószínű, hogy először a névszói természetű mondatokat egyesítette az igével.

Most már több jelenetet is összefogunk egy áttekintésbe az összetett mondatokban és igeneves szerkezetekben, de e mellett még ma is élnek a kezdetleges formák is. Az indulat-, vagy hangutánzó szóból, vagy akár egy magános főnévből álló mondatok ily szűk terjedelmű tekintetből származnak, ily mellékpontok nélküli középpontok, sőt a megszólítás ma sem olvadt össze a parancsoló igével alannyá, hanem külön mondat maradt mellette, mit a helyesírással is pontosan jelzünk. Pedig logikailag és lélektani szemléletünk szerint is a megszólított épen olyan igazi alany, mint a többi mondatok alanyai.

Szóval, nem lehet azt állítani, hogy az ige, vagy akármelyik más beszédrész lenne legeredetibb, legősibb. Egyszerre többféle:

mutató elem, indulatszó, tárgyat és cselekvést jelentő hangutánzó szó lehetett a beszédben, mielőtt még igazi nyelvnek lehetett volna ezt nevezni.

Az egyszerű és összetett mondatok között állnak az úgynevezett *összevont mondatok*, melyeket ma helyesebben *halmozó mondatoknak* hívunk (v. ö. ERDÉLYI LAJOS, Az összetett mondat modern szempontból, NyK. XXVI. és XXVII. köt.), melyekben t. i. egy alanyhoz több állítmány tartozik (vagy egy állítmányhoz több határozó stb.). A föntebbiek után (294. l.) nem kell hosszasan fejtegetnem, hogy én csak akkor tekintem a mondatot halmozónak, ha az állítmányok egy szorosabb egységet tesznek, úgy hogy a két ige könnyen számíthasson egy állítmánynak: *Megy, fut, rohan a számüzött; A nap világít és melegít; Ha látta s hallotta volna; Darius comprehensus et vulneratus est* (ERDÉLYI L., Nyk. 27: 425). Ezeket a szemünk egyszerre tekinti át, a menetel nem szűnik meg a rohanásban, a világítás nem tűnik el a melegítésben, a látás a halláskor, az elfogás a megsebzés alkalmával még szemléletünk alá esik.

A kötőige (copula).

Még csak azzal az állítmánynyal kell foglalkoznom, melyet kötőigének (copulának) neveznek. A kötőigét különösen PAUL védi (246. l.), azt mondja, hogy csak azért akarjuk kiküszöbölni a kötőigét, mert egyoldalúan csak a nyelvtani alak vezet bennünket és elhanyagoljuk a functio értékét, hogy azután a logikát a nyelvtantól elválasszuk. Úgy véli, hogy a kötőige nélküli mondatok: *träume, schäume* eredetibbek és csak idővel szorította ki ezeket a kötőigés szerkezet. Továbbá nehézségnek találja, hogy ha az *ist*-nek önállósága volna a főnévi és melléknévi predikátummal szemben, akkor minden kötőigés mondat «létmondat» (existentialsatz) lenne, a mi a nyelvérzék ellen van, mert furcsa volna ezt a mondatot: *das ist unmöglich* így fogni fel: *das existiert als etwas unmögliches*.

Hát a mi azt illeti, hogy a nyelvtant a logikától el akarjuk választani, ez igaz, de ez a törekvés jogosult, ha a kellő határokon túl nem megy; a többi kifogások közül azonban csak az első fontos. Az igének csakugyan kell hogy legyen valami functiója, mely az alakokat létrehozta, de ez a functio, mint talán eléggé kimutattam,

nem összekötés, hanem a középponti helyzet elfoglalása, s csak annyiban lehet *összekötésnek* nevezni, a mennyiben a középpont összeköttetésben van a környezettel. A többi kifogások lényegtelenek. A hogy a kötőige elvesztette önállóságát, úgy veszti el minden ige erős hangsúlyú bővítménye mellett, illetőleg ha már nagyon ismeretes a beszélők előtt; a kötőige kimaradása nem sokat tesz, mert csak a jelen idejű mondatokban történhetik meg, ott is csak a harmadik személyben; az *unmöglich* tagadása, mint a lét egyik módjának, pl. hiányának tagadása, éppen úgy lehetséges analogia útján, mint bárminek a tagadása. S ha a beszédben logikai ellensmondásokat akarunk keresni, bizony nagy könyvet tölthetnénk meg példákkal.

Különben magát PAUL-t is mocsárba viszi a copula-elmélet, mert kénytelen minden szót, mely a két hangsúlyos rész, vagyis az ismert alany és az új állítmány között van, kopulának, *bindeglied*-nek tenni meg, melyek a kapcsolás módját határozzák meg, mint az *ist*: *Marie hat zahnschmerzen*: *Marie* alany, *zahnschmerzen* állítmány, *hat* «bindeglied». E kapcsoló tagos elmélet vezetett arra, hogy most már a *segédigének* se szeri, se száma. SWEET-nél vannak *linkverbs*-ek és *half link-verbs*-ek (94—95. l.) A kötőige után következett a segédige, LYON (186. l.) azt mondja, hogy nemcsak a melléknévi és főnévi állítmányok bonthatók szét copulára és praedicativum-ra, hanem az igei állítmányok is, pl. *hat geblüht, wird blühen*, ezután felbukkantak a módok segédigéi: *können, wollen, dürfen* stb. (u. o.), tehát az *akarat* nem külön cselekvés, ha enni akarok, nem az evés tárgya az akaratomnak, hanem az akarat csak egy módja az evésnek; aztán már a *bleiben, heissen* stb. is «copula» (u. o.), azaz, ha én valakit vérengzőnek nevezek, ez nem az én cselekvésem, hanem az illető tulajdonságának egy módja.

És aztán hová vezet ez a logika a józan logikát? A kinek az *ein Kind* állítmány, a *bleibst* csak kötőige, *sind* kötőige, *gekommen* állítmány, az olyan azt kénytelen tanítani, hogy az állítmány egyezik meg az alanyval számban és személyben, vagyis ebben *wir sind gekommen*, a *gekommen* megegyezik számban és személyben *wir*-rel, hisz a kötőige semmi, csak köt; a tanulóknak azt kell gondolnia, hogy *ein Kind* egyes második személy, mert állítmány és a szabálynál fogva megegyezik a *du*-val, a *bleibst* pedig csak köt. De a szabályt megváltoztatni és a józan logika szerint azt tanítani,

hogy a kötőige egyezik meg az alannyal, nem lehet, mert hová lenne akkor a 2000 éves logika? Ennyit ér a logikát a nyelvtanban védelmezni. Most csak az a kérdés, hogy a két logika közül melyiket akarja védelmezni PAUL.

Különben más logikai nyelvtanok sem tudnak már boldogulni a segédigével. A franczia nyelvtanok *verbe*-nek nevezik, s hogy következetesek legyenek, minden igét felmetélnek *participe*-ra és *verbe*-re, vagyis *est*-re. De ha csak az *est* az igazi *verbe*, akkor mért hívják a többi ezer meg ezer szót is *verbe*-nek, miért nem találunk azok számára valami külön nevet? Különben a dolog még szomorúbban áll, mint ez az egy hiba mutatná. A tanuló előbb a szótanban megtanulja, hogy *parler*, *prier* stb. stb. ezek *verbe*-ek, így meg így ragozzuk, képezzük, ilyen meg ilyen vonzatuk van (BRACHET et DUSSOUCHET: Gr. fr. 186. s k. ll.), aztán a mondattanban ráparancsolnak, hogy felejtse el mind azt, a mit tanult s jegyezze meg, hogy tulajdonképp csak egy ige van, az *être* (ugyanaz 278. l.), mely szabályt mások még kevesebb óvatossággal hozzák elő, mint BRACHET, s ha a tanuló két könyvet is megvásárol, egyiktől azt tanulja, hogy a tárgyakat, határozókat a *participe* vonzza, s ekkor nem tudhatja, hogy miért oly fontos hát az ige; a másik nyelvtan pedig arra oktatja, hogy a bővítményeket az ige vonzza, s ekkor eltűnődhetik, hogy az a gyöngé, hangsúlytalan *est* mi mindent meg nem bír, az egész nyelvszerkezet ránehezedik, mert az összes «ügynevezett» igéket is ez pótolja.

MAXWELL amerikai angol nyelvtana tisztán logikai akar lenni, de a kötőige elméletét mégis sikerül elejtenie s a mondat szerkezetét az igazi igéből magyarázza.

Ha volna a nyelvben *copula*, annak a kapcsoláson kívül egyéb jelentése nem lehetne, a *bleiben*, *dürfen* szóknak azonban nagyon világos jelentésük van, ezekkel a fentebbiek után nem kell foglalkoznom, de azt hiszem, hogy még a lét-ige is van olyan önálló jelentésű, mint akármelyik ige, csak kevesebb mozgással jár: *az alma a padláson van*. Az ilyen mondatokban a kötőigés elmélet is valódi igének ismeri el a létigét, de miért ne lenne az valódi ige ebben a mondatban: *az alma gyümölcs*, mikor sem több, sem kevesebb mozgást nem tulajdonítunk az almának, mint az előbbi mondatban. Világos, hogy cselekedni, épen úgy cselekszik az alma itt is, mint ott. A hogy KERN mondja, ezekben *die Blüte wird*

Frucht és *die Blüte hängt am Zweig*, a *Frucht* ép úgy határozója a *levés*-nek, mint *am Zweig* a csüngésnek (105. l.). A magyarban mindössze azért hagyjuk ki a *van* és *vannak* igét, mert a mit úgyis jól tudunk, azt kihagyjuk, azaz némely esetben soha föl sem vetjük: a többes szám jelét a számnév után, a személyragot az egyes harmadik személyben, és *akármely igét* a gyakori kifejezésekben, ha a nélkül is könnyen megértjük: *jó napot, jó estét*. Ha valaki azt vetné ellen, hogy a *kivánok* igét ki is tehetjük, hát jusson eszébe, hogy a *van* igét is kiteszszük más személyben, pl. *vagyunk*, valamint a *kivánok* igét sem hagyjuk el, mihelyt harmadik személyben vagy többesben kell használni. Az indg. nyelvekben a *kivánok* és *van* kihagyása körülbelül egyenlő mértékben történik. Miért lenne az egyik igazi, a másik csak kötőige. A *van* kihagyása is tisztán a *tő* jelentése, nem az állítmány kiegészítő névszó miatt történik, hiszen nemcsak e mellett, hanem bármely határozó mellett kihagyhatjuk a *van*-t: *Nyakunkon a török hada; Kard az oldalán; Itt az idő; Oda a barátság; Rég, hogy elment stb.* A németben és a latinban is bizonyára találunk annyi mondatot a helyhatározó mellett *ist* és *est* nélkül, a hány kötőige nélküli névszós állítmány van: *summum ius summa iniuria*, és: *Hannibal ante portas!* Sőt egyszerűbb a kötőigét is csak a mondat középpontjának hívni; *van* ugyan talán annyi külön állása az igék közt, hogy a legkevesebb változással járó cselekvést jelenti, de a zérus hőmérsék is hő s főkép az indg. nyelvekben a *deus est aeternus*-féle szórendi szerkezetnek is mintegy kulcsát adja kezünkbe, nyugodt beszédben a cselekvés középpontját a szavaknak is közepébe teszszük.

Ezzel bevégzem az állítmány tárgyalását; az állítmányi névszóról a határozók közt fogok szólni.

Mivel a mondat forma, mert egyed, az állítmánynak is csak formai magyarázatát adhatom, hogy a mondat középpontja, vagy töve, avagy feje, a kép szerint, a melyben a mondatról beszélni akarunk. Az egyént kisebb-nagyobb részletességgel látjuk, az egy pillantással áttekintett jelenetből is többet-kevesebbet fogunk föl. Részletesebb jelenet a cselekvés körül fejlődhetik, azért a mondat állítmánya is többnyire ige. Az állítmány jelentése is főkép cselekvés, vagy talán mindig az (külső vagy belső) csak átviteleknek van helye. Ha a cselekvést nem tudjuk határozottan megnevezni, akkor indulat-, vagy hangutánzószóval élünk, sokszor pedig olyas-

mire esik tekintetünk, melynek cselekvését egyáltalán nem szemléljük, ennek környezete nincs és az állítmány névszóféle. Az állítmány történeti fejlődésnek van alávetve s így adott létet a mellérendelt s az alárendelt mondatoknak, a mondathoz hasonló szerkezeteknek s talán az egyes bővítő mondatrészeknek is; kötőszó mindenesetre sok van, mely állítmányból, vagy éppen bővített állítmányból (azaz egész mondatból) zsugorodott össze, pl. *vagy* (= *legyen*), *ám*, *akár*, *jóllehet*, *tudniillik*, *azaz* (SIMONYI: *Magy. Kötőszók I.*). Azért nemcsak a szemlélet, hanem a történeti fejlődés alapján is mondhatjuk, hogy az állítmány a mondat töve, az a szó, mely a mondatot mondattá teszi, beszédünk egy szakaszát külön való egyeddé kerekíti. Az állítmánynak egyik alaki járulékára sincs szüksége, de világosító, gazdagító eleme akárhány lehet. A legfontosabb szerepet, a szakasznak egységgé való összekötését is, melyre eddig a kötőigét akarták szentelni, tulajdonképeni jel nélkül egyszerűen csak beleértjük a mondatba, azért az állítmány a kezdetleges sírástól a sokszoros alkotású igéig igen gazdag változatosságban fordulhat elő. (V. ö. WEGENER i. m. 114. l. *Somit bietet die Sprache selbst nur ausserordentlich wenig Angaben über das Verhältniss der Handlungscomponenten zur Handlung; und gerade diese Beziehungsweisen bilden einen wesentlichen Teil des Inhaltes der Handlungssätze.*)

(Folyt. köv.)

KALMÁR ELEK.